

BIDEZ - BIDE

Etxaide'tar Yon'ek euskerara emana

IPARRAGIRRE'REN ERIOTZA

Norbaitek idatzirik utzi digu, euskaldun kaletarrok geronen asaba bat layari (1) somatzeko, eztugula lepua asko luzatu bearrik. Nik, orretxen bearrik ere ez; amaren aldetik baserrian baitut yatorri.

Aztu eziñekoa dut, izan ere, nere amaren aldetikako aitonaren eroitza. Yakitez ongi apaindutako gizona, naiz ta yatorriz baserrikoa izaki. Alabaña, gizon onek etzun bere nagusitasuna azaletikoa, bere anima sakon eta kementsuaren barrutikoa baizik. Gizonik gutxi ezagutu ditut asmoz ain zuzenak.

Gauzak ala egokitu ziralako-edo, nere aitonak bera bizitutako garaiazen ixtori usaiko makiñatxo bat berri ba'zekin.

Goierrri'ko errikoikor baten alkate izana baitzan bigarren anaiarteko gudate aurretik eta beronek iraun bitartean. Sarritan batzarkide ere izana ta kargu oiekintxe Gipuzkoa'ko azkeneko Batzar-Nagusian bildutakoa. Aren maitemiña, aren oroimiña, arratsalde euritsutan arduraren-arduraz batzar liburutzarretako yardun-gaiak aztertzen zitularik!

Gizon errespetagarri aren oroitza niganatzean, kedarrak beztutako sukaldearen tximine zabalpean iduri zait, txinpat-otsez ari diran enbor batzuen alboan exerita.

Errosarioa esan ondoren, edo Nekaldia edo Urteko Deun Bizitza irakur ostean nere aitona atsegiñetan egon oi zan gure irudimen xaloak aldi artako gizonik eta gertakizunik nabarmenenaz apaindurik.

Aitona xaarrak ba'zun oroimen bat yoria ta bere ixtoriak esanaren-esanaz aldioro edergarri berriz yazten ziran.

(1) Ez nâsi datiboarekin. *Aizkolari* bezela.

Ene aitona iaioa zitzaizun gauzen kontari; bizigiroari alako kutsu berexi bat eraxteko doaia berez zetorkion. Gudariarena dakarkit bu-ruak. Bere aitonari entzunik ikasia zizun. Napoleon'en gudari-taldeko mutil bat ler-eginda ta lagunetatik saiestuta euren baserrian ezku-tatu zuten errukiturik Gazteiz'ko jipoi-aldiaren ondoren. Mutillak naita-naiez Prantzi'ra nai. Europa'ko lenen gerrate-aldian, aur nintzala-rik, nere irudimena Askatasun aldeko guda-garaiakin elkartzea ene aitonaren bitartez, zoramenezkoa zirudidan.

Illuntze batzutan Iparragirre'ren ilburukoak zuen aldi. "Gernika'ko Arbola" eresi ospatsua idatzi zigun bertsolari bikañaz ari naiz. Nere aitona Joxe-Mari Iparragirre'ren ilburuko izan baitzan.

Ikasgirotsu norbaitek lesaidake: Itxaso'ko eliz-barrutian ildakoen laugarren liburuan bertsolariaren eriotz-agiriak onela dio itz-labur: "Illondorengorik egiteke". Baikei. Alabaña, nik nere aitonari askotan entzundakoa edatsiko dizutet. Ark konta bezela zuei esango.

* * *

Ezkioga'ko Santa Luzia auzotik urreko baserri-soro batean, Zu-marraga'tik Ormaiztegi'ra yoaki bidearen ezkerretara, Joanixio Aran-buru'tarra ene aitona, baratzean ari zan 1881'gn. urteko yorraillaren boskarren egunez.

Norbaiten deia bidetik somatuz lanari utzi zion.

—Joanixio! Joanixio!

Izen biok alkarri yosita euskal-entzukiari indargarriago. Ene aito-na arenganatu zan. Soro bazterrean gizaseme batek arnas-estuki ager-tu zion bere esanbearra. Jose-Mari Iparragirretarra illurrean zetzan Zozobarro deritzaioneko auzo-baserrian. Emen baitzun bere egoitza bertsolariak.

Illagiñekoaren azken-naia yaso bearreko gizona elberri zan base-rrira. Oroimenak lan gaiztorik egiten ezpa'dit notari ordezko apaiz bat zan. Beraz, lekukoen bearra zan; bosten bat nere ustez. Ene aito-nak lanak etenik Zozobarro alderuntz yo zun bere galdez etorritakoa-koarekin.

Yendearen ustez Iparragirre'k ba'zuen yabetasun. Illero-illero Gi-puzkoa'ko Aldundiak beretzakoturik igortzen zizkion ogeitabost oger-lekoak yaso ondorengo egunetan, aurrak yarraiki etortzen zitzaizkion (bera ere aur gixako ta auek maite-maite zutela esan dezagun) eta be-roiekin bidez-bide salta ta yauzi ibilli oi zan Ezpeleta'ren urbilleko dendan erositako karameluak sakabanatuz. "*¡Arrámpato!*" (1). (Au,

(1) Nondikakoa ote itz au? Erderatikoa noski. Azkeneko lo ori cógelo, llévalo, ren senide duzu ezpai gabe.

nere amak askotan esana dut. Bera ere aurtalde zaratazale ortakua izaki nunbait).

Ontaz gañera Iparragirre Ameriketara izana degu. Erritarren arrazoibide xaloak besterik bear ote gure otsaundiko Joxe-Mari diruketa zerbaiten yabe etsitzeko? Alabaña, besterik zan egia.

Bere errialdera itzultzearen emazte ta aurak Pampa'ko lur soiletan utzirik ditu, ain baita egoneziña gure gizona. Etxeko aberetalde koxkorak irabazpide izan zun onekintxe, bertsolariak ezpaizun beroiek zaitzeko ardurarik. Bere ardurapeko ardiak zillegi zuten noranai yoatea. Izan ere, auen yorana berea izaki: askatasuna; munduzear orron ibilli eriotzako orduak bere yaioterriko xoko batean arzezaion.

Etzun geiago amets. Gañerakoen bearrik ez. Onbu baten kerizpean egunak yoan egunak etorri egon zan bere artaldeaz deus gogoratzeke. Bere oroimñiak bertsotan ertetzen zitzaizkion; erbesteturik zerizkion bere buruari Arjentina'ko zelai neurrigabetan.

Ene aitona sartu zan Iparragirre illagiñean zetzan baserriko gelan. Orman, oeburu, koroï bat zegon zillarrezkoa-edo esegirik, olerki sariketa batean irabazia, noski. Gelako apaingarrien osagarri, deun-irudi batzuz gañera, medalla ta oroigarri sail aundi bat, oro bertsolariaren yabetzakoa.

Zozobarro'ko baserri yabien ustetan Iparragirre Ameriketara bizitutako gizaseme bat besterik etzan, "indiano" oietaoxe bat. Aien baitan olerkari irudirik etzan sortu. Ezkondua zala ta emazte ta seme-alabak Ameriketara zituna ba'zekiten. Beraz, utzikeriak kalterik ekarri etzezaion sendiari, bere azken-naiaren jasotzalle bati otsegitea erabaki zuten. Izan ere, utzikeri onen ondorenak Iparragirre'ren sendiari ez-ezik, —ots!— Zozobarrotarraï ere kalterik lekarkioketela uste.

Lekukoak irri-miñezko gordinkeriaren ikusibearra izan baitzuten. Zozobarro'ko etxeakoandreak oeburura urbildurik, otoi zegion illagiñekoari belarriondora yoranez esaka:

—Ogei dukat bat, Joxe Mari! Ogei dukat bat ba...!

Zer dala-ta agertzen zion emakume arek ain gordinki une larri artan gogo ura? Ezta noski korapillo gaiztoko asmakizuna. Iparragirre etxe-ordañaren zorretan zan nunbait. Auxe zan nere aitonaren susmo egitsua.

Iparragirre'ri kantari yoan zitzaion bizitza. Geroak etzion iñoiz kezkarik eman. Azken orduan, ormatxorien gixa, auzo-kabian kokatu zan. Alogertzat ardite bat eman zitzaion.

Notaria alegindu zan azken arnasetan ari zanari galdezka Ameriketara bizi zitzaion emaztea bere ondasunen oñordekotzat uzten ote zun. Baitezkoaren euskal-itza osorik oguzteko indarrak akituta "Ba... ba..." egiten zun Iparragirre'k igarri-ezean.

Txit ongi daukat gogoan oraindik nere aitona itzok esaka Iparragirre illagiñekoaren gixa. Berak zionez, ezpañak anpatuta omen zitun orduan bertsolariak.

Iparragirre'k igarri-ezean *Ba... ba...* ekiten zion berriz ere. Zillar margozko bizar luzea dar-dar ari zitzaion ezpañen igitzearekin.

* * *

Biaramoneko goizaren iru t'erditan Joxe Mari Iparragirretarrak azken atsa eman zun.

GRAZIAN ADEMA

Piarres Lafitte Bidaso'z andiko euskal-idazleak iaioki mamitu zigan Grazian Adema olerkariaren bizitz-edestia. Makiñatxo bat asmo ernearazten dio gizonari beronen irakurgaiak. Adema olerkari danez yakingarri ba'da, gizon danez askoz yakingarriago.

Adema eztezu noski euskal-abizena. Euskal-idazle askotxo dituzu mintzairaren abizen-yabe ez tiranak. Orra Otsobi, —Moulier apaiz yau-naren gezur-izena—, Carrasquedo-Olarra, Campion, Grandmontagne-Otaegui ta Mourlane-Mitxelena esate baterako.

Unamuno'k dionez Arturo Campion "italiar yatorrikoa dugu", Pio Baroja'ren bigarren abizena, —Nessi— italiartzat yo dezakegu, naiz-ta berak doixtar yatorrikotzat euki. Alabaña, beraien bigarren abizena geienetan euskalduna izan oi da. Sarritan, euskaldun emakumeak gizaseme arrotzekin ezkondurik sortzen dituztetn semeai euskal-endaren bizinaia barnagotik erne zaie.

Grazian Adema 1828'gn. urtean iaio zan Senpere deritzaion Lapurdi'ko irixkan. Aita Garona-Garaikoa zizun yatorriz; beraz, iñoizko clerkariak ama izan zun euskal-mintzairaren irakasle. Adema ta Elizanburu adiskide miñak zenitun.

"Ikusten duzu goizean
argia hasten denean..."

itzez asten dan abesti zoragarriak Elizanburu dizu egille.

Elizanburu dalakoak, lirikaren barne-muñetan murgildurik, etxe-ko biziaren ederra du bereziki kantagai. Alabaña, ezten bertsotan ere ez genun makala.

Euskaldunaren arpegia azalez benatsu izanarren, mamiz yolaskoi, betargi ta eztenkor da. Euskaldunak, eguterakoak beñepein, —bi iza-kera berexi baiditu euskal-endak: sortalde-sartaldekoak— azalpetik

ageri du umorea; seriotasuna galtzeke lotzen zaio narritari; berea-lakoan somatzen dizu ateraldi irritsua.

Eun da berrogeitamar urte urbiltu dira prantzitar gudari-taldeak Angulema'ko dukea buru zutelarik España'ri oldartu zitzaizkiola VII'gn. Fernando erregeari âl-betea emateko. Beraz, Gipuzkoa izan zan lenen oñazpitutako erria. Giputzak berealakoan parragarri biurtu zuten prantzitarren eratasun anpatsua. Iru izkuntzez kutsututako ezten-bertso eragabeak, musika prantzitar errejimentuen doñuai arturik, bizirik diraute Gipuzkoa'n gaurko bailirakean. Giputzak, lagunarteko aparti alai ostean, Angulema'ko duke ta agintedun bere gudarien lepotik oraindik ere parra franko egiten dute.

Aldiak itxuragabetu dio izena dukeari. Monsieur Angouleme gaur egunean Maxubi Angulé izen zelebrearekin euskaldundu zaigu.

“Maxubi Angulé
batian parlez vous
en España no ha habido
un hombre como tú”.

(Monsieur Angouleme,
iñoiz (batian) esanik daukazu:
—Eztu España'k gizonetan
zure parerik ezautu).

Elizanburu ta Adema ezur ta mami zirala arestixean esanak gaituzu. Biok zenitun Larresoro'ko apaizgaitegian ikaskide. Beñola, biok erabaki zuten ikastetxeko bizibideari bi mintzairetan bertso ezten-tsuok yartzea: Onela eman zioten asiera:

Zein dohatsu gu emen, jeneusse fortunée
Bortz orenak artean la grasse matinée
Yaiki orduko, lana; plus tard le déjeuner
Hobeki ditakeia commencer la journée?

Olerki eragabe au onelatsu eman geneza euskera utsean, gipuzkeraz:

Zein doatsu gu emen, zorioneko gaztedi,
Bostak yo bitartean maindiretan goxoki,
Yaiki orduko, lana; ondoren gosaldü.
Obeto al-diteke egun berria asi?

Bertso ez tentsuok etzioten ondoren txarrik ekarri. Alabaña, denbora gutxi barru Elizanburu'k mugaz gañekoak egin zitun. Oraingoz bere adiskidea etzun lankide. Azkeneko olerkiok zirala-ta apaizgaitegia utzierazo zioten. Izan ere, etzan apaizgorako iaioa.

1849'gn. urtean ogeitabat urte zitularik gogozko eskea egin zun prantzitar gudari-taldean. Amaika urtez geruago ofizial mailla iri-txi zun. Aldi luze gabe enperadore zaitzallien granadero-enborrari lotu zitzaion ta bertan teniente maillara eldu 1866'gn. urtez eta kapitan maillara 1870'garrenez. Prantzi ta Alemani arteko guda amaitu ta urte batzuk barru, osasuna gain-bera zioakiola-ta, bigarren go-dari saillera (1) aldatzeko eskea egin zizun eta 1879'gn. urtean erabateko atsedena-saria (2) eskatu. Olerkari iaioa Lapurdi kuttunera itzuli zan bere bizitzaren azkenaldia bertan igarotzeko asmoz. 1892'ko ilbeltzean eriotzarekin zorra kittatu zizun. Bere olerkiak euskerak diraun artean izango dute arnas.

Elizanburu'k apaizgoari utzi; Grazian Adema bere adiskideak ber-riz azkenearno eutsi. Hazparne'ko elizbarrutia —iñoiz Francis Jam-mes'en atsegifnezko babes-leku—, izendatu zitzaion bere lanaren asteko.

Egin dezagun bere iduri: goiti, lirain, serioaska izanarren atsegiña ta izakera alaikoa. Noiz-nai, uste-ezean, narritaren bat erten bearrez bere zorroztasunaren legungarri. Gizatasunari umore-kutsu eraxteko doai dunak euskaldunen onginaia berealakoan irabaziko du.

Bertsolariak etengabeko guduan asmamen yoriz eta alkarren leian ari diralarik gogo-gartsu yartzen dute. Hazparne'n idekotsu gertatu zan Grazian Adema'rekin. Oni eztigarri zitzaion bertsolariakin yardutea, nortasunekiko yendekin izketabide egitea. Onetxegatik eta bere lanari gogotsu lotzen zitzaiolako Hazparne'ko erriak ziñez ederretsi zun bere apaiz berria. Bi gaitasun oek sendotu zuten erriaren beraganako ustea.

Adema'k uztartu zitun lenengo senar-emazteak poema baten gai zitezkean. Mutilla gezur-izenez *Gose*; neska berriz *Madame Egarri*. Ber-raz Gose ta Egarri ezkontzak alkatu; batak bestearen bear, soñeko urratuak arabakia bezelaxe.

Senar-emazte zelebreak aldaretik yeitea egin zuteneko, aboz-abo erri guzian zabaldu zan, narritazalaren batek edaturik noski, Adema'k eliz-yai bitartean egin itzaldia: "Yaun-Andre espos maiteak, egun (gaur) emen enekin duzue egitekoa. Bihar goizetik harat ukanen (izan-go) duzue eihera-zainarekin (errotazaiarekin)".

Sukar ustelaren izurrite ikaragarri bat yabetu zan Hazparne'z

(1) Clases pasivas.

(2) Retiro.

1858'gn. urtean. Sendi batzutan iruzpalau eriotz izateraño eldu ziran. Grazian Adema arat-onat ibilli zan eri batengandik bestiarenana etxe guzietara pozvide ta laguntza eramana. Erria adore-berritzeko egin zun ekiñaldia ezinbestekoa izan zan. Bere ustean izurriteak ainbat eriotz, bildurak sortzen zitun. Bere iritzean, maiz asko, bildurak zeramazkin eritasunera. Arrazoi ere ba'zezakean, irudikeriak sarritan gaitzeratzen baitu.

Egun goibel aietan iñoiz baño geiago saiatu zan apaizgoaren eginbear ta lanak betetzen. Alabaña, pelotari bikain zanez al-zitzakean pelota-partidurik bikañenak antolatzen asi zan.

Bere ardién gogo-piztea Adema'rentzat eginbearrik nagusiena. Diotenez, Gaskoina pelotari zarra partidu bat yokatzen zutenean iltzer zalarik, tantoz-tanto kontatu erazi omen zitun bere etxepareko pelotatokian egindako yokaldiaren gora-bera guziak. Gaskoina'ri igar-menak (1) etzion nunbait kezka aundirik ematen.

Aldi artan onokoxe au ere gertatu zan. Neska gazte bat sukar us-telak artuta Erio'k beraganatu zun. Aideak igesiari eman zioten izuak artuta. Illotza berriz lo-gelan gal-etsi zuten. Iñork ikutu nai ez. Zerraldoan sartu nai zunik etzan. Gorputz eramatearen garaian eldu zan Adema il-etxera. Belaxen somatu zuen gertatzen zana. Gizon sendo ta zindo aren irudia agertu zanean zirrarratsu mintzatu zitzaien. Adema'k, illotza xamurtasun erdiragarritz artu ta zerraldoan kokatuz bukatu zitun bere itzak. Nekez topa geneza euskaldunaren seriotasunik gauza benatsu bati buruz. Hazparne'ko neska gaztearenak ots-aundiz bete zun Grazian Adema'ren izena.

1860'gn. urtean Bidarra'ko apaiz izendatu zuten. Bidarra, mendi goitiak inguratutako Naparroa'ren auzoko erri koxkor bat duzu (2). Pirine mendi sail auetako izenak ozenki belarriratzen zaizkigu: Artzamendi, Iuskadi (3), Gorramendi. Bidarra'én ezagutu zuen Adema'k Otsalde bertsolaria. Berau lankide zularik Xuriko'ren bizi doakabea bertsotan eman zuen. Au, gose-mixeriak yandako txakur bat zendun eta bein geiegi yanak beste auzoratu zun.

Pirine egaletan kokaturik datzan erri ontan amabi urteko egoitza egin zun. 1872'gn. urtean, Adema, Atharratze deritzaion Zuberora'ko urira elizburu igorri zuten. Zuberotarrak ba'du fama yolaskoi, legun ta sutsu izatekoa. *Xuberotarrak dantzari*, dio euskal-atsotitzak. Zuberotarren mintzaira berriz, kantari idurikoa. Adema zuberotarrakin be-

---

(1) *Conciencia* esan bearrez. Zerorren esku uzten dizut irakurle, onetsi edo gaitzetsi dezazun itz berri au.

(2) Idazlea eztago zuten. Bidarra Naparroa'ko uri baita, Be-Naparroa, noski. Naparroa-Garai'tik urbil, bai.

(3) Iduskimendi ipintzen du egilleak. Alabaña, bertakoak Iuskadi esater diote.

re gixa zegon. Amabi urte geruago Baiona'ko katedraleko kalonje izendatu zutenean mingarri izan zitzaion aien utzibearra.

Bere bizitz-edasleak dionez, oraindik ba'omen dira Baiona'n kalonje xarraren irudi lirain eta irrisua goguan daukatena. Bizitzak gizatasunez gero ta yantziagotu zun. Bere itzaren erabaki zai lagun aldra batez inguratuta noiz-naiko ikusgarri zenun.

Aldizka, kalonje yaunak galai gazteren batekin edo-ta damatxo lirain batekin zun mintzagai. Alakoen arloa kontuz ibilli bearrekoa oi zan. Adema'k, ezkontz eragille zurraren fama ba'zun; bi alderdiak nai batera ekartzen ederki saiatu zitzaigun. Yendeak ba'du gaitasun a'u gaitzesteko yoera, baño alkar-maitasunaren eragilleak biotz-xamurraren yabe diralakoan nago. Beroiek dituzu maitatzallerik sutsuenak, maitasunaren onespina bere baidute. Zuzen dabil Santxo bere nagusia goretsi bearrez don Quijote ezkontz eragille iaioztat yotzen dunean.

Zirkoa ta eskutandereak (1) Adema'ren atsegingarri ziran. Alabaña, elizkide danak etzituzten onez ikusten apaiz zintzo onen yoera auek. Berari ordea irizkeriok axola aundirik ez. Urteak, apaldu ez-ezik itzali ere ia-ia egin zioten garai bateko bere abots ederra. Alabaña, noizik eta bein, obetu zitzaion ustez apaiz-batzarrari erantzun oi zion yendeak nekez yaso zezakean abots marrantaz.

Orduan, albo-albotik zunari urbilduz esan oi-zion maltzurkeriz: *Ce n'est pas trop mal.* (Eztago erabat txarki).

Yaungoiko gure Yaunak bere altzora ots egin zion olerkariari 1907'ko Gabonilla'ren 10'an. Naiz-ta laburki, bere bizitzaren berri ematea yakingarri iritzi nion. Euskaldunik geienak biziari erantsi oi dioten zorroztasunaren aldean Adema'ren izakera nabarmenagotzen da. Ez gaituzu ordea emen zorroztasunaz doi-doi mintzatuak: Jansentar irizpidea obeto legoke euskaldunai buruz. Oraindik kondarrik asko gelditzen baita jansentar irizpideaz euskal-bizitzako erlijioaren sustrai sakonetan.

(1) Marionetas, *Igarmenaz* esandakoa bioa itz ontaz ere..

